

ר' צבי הבר

דין בראיה בברכות ובאיסורים

- א. הצגת המחלוקת
- ב. קושייה מדין ברכה אחרונה
- ג. שני סוגים איסורים בתורה
- ד. דין בראיה באיסורים מן הוצאה
- ה. "ישוב הקושייה על הרש"א בברכות
- ו. "ישוב קושיות רבי עקיבא איגר בתוספותיו למשנה במכות"

א. הצגת המחלוקת

המשנה, בתחילת פרק שלישי במכות (יג, א), מביאה את מחלוקת רבי שמעון וחכמים: כמה יאכל מן הטבל והוא חייב (מלךות)? רבי שמעון אומר: כל שהוא, וחכמים אומרים: כזית. אמר להן רבי שמעון: אי אתם מודים לי באוכל נMLEה כל שהוא, שהוא חייב? אמרו לו: מפני שהיא כברייתה. אמר להן: אף חטה אחת כברייתה.

הגמרא בדף יז, א מסתפקת, האם המחלוקת היא דווקא בחטה כברייתה, אבל בקמץ לכלוי עלמא איןנו מתחייב אלא בכזית, או שהחלוקת היא גם בקמץ, אלא שרבי שמעון דיבר לשיטת חכמים. למסקנה, הגמara אומרת שהחלוקת היא גם בקמץ, ורבי שמעון סובב ששיעור כזית נאמר לעניין קרבן, ואילו למלוקות מתחייב בכל שהוא. בגמרא שם מופיע הדיוון בין רבי שמעון וחכמים בהרחבה, וסבירה הגמara גם את שיטת חכמים בדבר ההבדל בין נMLEה ובין חטה:

בריאות נשמה חשובה, חטה לא חשובה.

אם כן, ישנו הבדל לעניין איסורים בין החטיה והוצאה. بحي שיק דין בראיה, לכואורה מצד חשיבות, ואילו בצדקה, שאין הוא דבר חשוב כיון שאין בו נשמה, לא שיק דין בראיה.

ב. קושייה מדין ברכה אחרונה

לענין בריה ישנה משמעותות רבה בתחום ההלכה לעניין איסור והיתר, ולא רק לעניין מלוקות¹. ראיינו שלפי חכמים חטה אינה נחשבת לבריה לעניין מלוקות, כיון שאין לה נשמה, והוא הדין לכואורה לכל דבר איסור, וכן מופיע בשולחן ערוך יורה דעה ק, א). אך יש להסתפק בדבר זה לאור הلقה בדיינברכות, המובאת בטור אורה ח'ים סימן ר' :

אבל ברכה אחרונה צריכה שיעור, ושיעורה בשבועת המניין כזית. ובירושלמי משמע שעל דבר שהוא כבוריתו, כגון גרגיר של ענב או של ריממון, שמברכין אחריו, אף על פי שאין בו כזית. והתוספות מסתפקין בזה, בכך טוב יותר שלא לאכול בריה פחותה מכזית, כדי להסתתק מן הספק.

ישנה מחולקת בראשונים האם הבבלי חולק על הירושלמי בדיון בריה, וסביר שבכל בריה שאין בה נשמה השיעור הוא כזית. ככל הנראה, שיטת הרמב"ם (ברכות ג, יב), הריני' (ברכות כז, ב) וראשונים נוספים היא, שהבבלי חולק על דין הירושלמי. אם כן, לפי הבבלי החיוב על ברכה אחרונה הוא דווקא בכזית, וכך לא הביאו פוסקים אלא את דין הירושלמי. על פיהם, אין כל קושי בכך שນפסקה ההלכה כחכמים בחלוקתם עם רבינו שמעון, ואין כל משמעות הلاقתיה לבריה שאין בה נשמה.

אך לכל הראשונים שסוברים שאין מחולקת בין הבבלי והירושלמי² נמצא, שחייבים ברכה על אכילת בריה אפילו מעט מכך. לפי שיטה זו ישנה, לכואורה, סטירה בדברי חכמים. שהרי בחלוקתם עם רבינו שמעון במסכת מכות מגידרים הם כבורייה רק דבר שיש בו נשמה, וכן חטה אינה נחשבת אצלם לבריה, ואילו לעניין ברכה פרי שלם נחשב כבריה! אמנם, ניתן לומר בפשטות שישנו חילוק בין ברכות ובין איסורים, ואין המשוג ברכה שווה בשניהם. אך דבר זה קשה לאומרו מצד הסברה. לכואורה, דין בריה יסודו בהנחה שדבר שלם חשוב הוא בפני עצמו, וכך אין צורך בו שיעור. אם רואים שלענין ברכה, שנאמרה בה לשון 'אכילה', נחשב דבר שלם כבריה חשובה ושיעורו פחות מכזית, מדוע לא יהיה הדין וכן גם לענייני איסורים, שגם בהם נאמרה לשון 'אכילה', ולכואורה אכילת דבר שלם כברירתו אכילה חשובה היא ויתחייב במלוקות!. וגם אם ניתן לנתק בין דין דיון ברכות לבין איסורים, תיקשה השאלה לפחות לשיטת הרשב"א. בחידושיו לברכות (לט, א ד"ה ההוא), מקשר הרשב"א במפורש בין ברכות לאיסורים לעניין בריה, וזה לשונו :

אבל בגמרין סברי דלא אכל גרעינתיה, אלא הסירו זורקו הילכך לא חשיב בריה... דלאחר שנחתק או שנימוח לא חשיב בריה בשום מקום בכל איסורין שבתורה.

.1. יעון דין ביטול בבריה - שולחן ערוך יורה דעה סימן ק ועוד.

.2. רמב"ן, רשב"א, רבינו יונה. וכן משמע פשוט לשון הטור ויעון שם בבית יוסף.

הרשכ"א לומד דין 'נימוח ונחתך' לעניין חיוב ברכות, מהדין שמופיע בכל הש"ס בבריהה לעניין איסורין. אם כן, מדוע לא נדמה ברכות לאיסורין גם לעניין חיוב מלכות? וכבר ذكر בשאלת זו הפרי מגדים בסוף שער התערובות (חלה ג, פרק ז), וזה לשונו:

acctob canon bakiyur katz hashikha laorach chayim: basimron ri nstefek ha'me'aber beria lebracha, v'cano basimron k la nstefek, ouiin b'd'shitot³ lat, meshmu a'sorin v'beracha ha ba'atila. Umekel makom ain koshia ul ha'me'aber, d'hatem mchamir mi'yerushalmi camo sh'kabbat ha'bayit yosef shem.

הפרי מגדים מקשה, מדוע לא משווים את דין בריהה ברכות לדין בריהה באיסור והיתר, שהיא בעצם קושייתנו דלעיל, ומתרץ שאין קושייה על השולחן ערוץ, שהרי לעניין ברכות הוא רק מחייב כירושלמי.⁴ ויעוין שם, שהביא את החותם יאיר שמכח שהבבלי חולק על היישרלמי.

תירוץ זה טוב רק לשולחן ערוץ, שמחמיר כירושלמי וכשיטת הרמב"ם והר"ף, ואני סובב שיש לברך על בריהה מעיקר הדין. אך עדיין תיקשה הקושיה לכל הראשונים שאינם מסתפקים בדבר, וסוברים שיש לברך מעיקר הדין על בריהה שלימה, ואפילו פחותה מכזית! והדבר צריך בירור (ובעיקר לדברי הרשכ"א שימושה בין ברכות ואיסורים במפורש).

ג. שני סוגי איסורים בתורה

נראה שיש לבאר נקודה זאת לאור חילוק בין שני סוגי איסורים שבתורה. נראה לומר, שישנם שני סוגי איסורים בתורה: איסורים **בעצם** ואיסורים **במקרה**. ונסביר: ישנים בתורה איסורים שנובעים מהמהות של החומר, לדוגמה: איסור שרך - הבעיה היא בעובדה שיש לפניו שרך; כמובן, ישנו משחו בחומר של השרך שהוא בעיתתי, המהות של החפצ' היא שלילית. לעומת זאת, ישנים איסורים שהם איסורים במקרה, לדוגמה: נבלה - אין בעיה מהותית בגוף של הנבלה, בחומר שבה, אלא שקב המקה שארע בה, שמתה ולא נשחתה, היא אסורה. אין כל הבדל בחומר בין שנתנбелה ובין בהמה שנשחתה, כל ההבדל ביניהם נובע מהמקה שאירע בזו לעומת המקה שאירע בזו.

ראיה לדבר, נראה לי שניתן למצוא מדיוק בדברי הרא"ש, בפסקיו ובפרשיו. אומר הרא"ש בחולון (פרק ז, סימן לג), לעניין נבלה:

דכל דבר שנתנбел קרוי נבללה ואין שם העצם.

3. חידושים הרשכ"א לברכות.

4. ועיין באשל אברהם אורח חיים ר' ס"ק ג בעניין זה - המערכת.

וויוען שם בمعدני יום טוב (אות ר), שהסביר, שביליה הוא שם תואר ולא שם עצם. ונראה לי שדבריו הם חסרים, ששם נ빌יה אינו דבר מהותי בחפץ, אלא תואר שנפסח בהמה⁵. לאור הסביר זה, ניתן עכשו להבין את ההבדל בין האיסורים השונים: כשהתורה אסרה עלינו אכילת שraz, היא אסורה עליינו את אכילת השraz מצד היוטו חומר שלילי, מצד העצם שבו. אם כן, בתוך איסור זה כלל, גם בריה שלימה כזרחה אסורה. מדוע? ניתן לומר בסבירה שזה נבע מצד החשיבות, או מצד זה שכאשר היא בזרחה נמצא לפנינו האיסור בשולמו. עוד ניתן לומר, שזו הילכה למשה מסיני, ואפשר גם לומר שהתורה הדגישה שברגע שיש שraz - הוא אסור, ומכאן שאיסור זה הוא אפילו אם הוא קטן (משמעות זה נראה בתוספות חולין צ, א ד"ה מאי טעמא).

על כל פנים, גם בלי להיכנס לسفرה ולטעם של דין בריה, ניתן לומר שככל דין בריה שייך רק לדברים, שאיסורם הוא מצד המהות שלهما ולא מצד המקרה. כך הוא לגבי הנשה האסור מצד המהות שבו - לא שייך לדבר בו על מקרה, עצם בשרגה הוא האסור. וכן בכל החיות הטהורות והטהמות - איסורו הוא מצד המהות שבחון, ולא מצד המקרה.

נראה לי, שעל פי זה נוכל להבין את דברי הראשונים בעניין בריה. הראשונים הירבו לעסוק בשאלת, متى דבר מוגדר כבריה וمتى לא, והוציאו מספר קriterיונים לדבר. אומר השלchan ערוץ (ירוח דעתה ק, א) בהגדירו דין בריה:

בריה, דהיינו כgon נמליה או עוף טמא וגדי הנשה ואבר מן החיה וביצה שיש בה אפרוח וכיוצא בהם, אפילו באף לא בטללה. ואין לו דין בריה אלא אם כן הוא דבר שהוא בו חיות, לאפוקי חטה אחת של איסור. וכן צריך שיהא דבר שאסור מתחילה ברייתו, לאפוקי עוף טהורה שנתנהל ושור הנסקל. וכן צריך שיהא شيء דבר שלם שאם יחלק אין שמו עליו, לאפוקי חלב, וכן צריך שיהא שלם.

אחד הגדרים המקובלים בראשונים הוא "דבר שאסור מתחילה ברייתו" - וכמדומני, שלאור הגדרתנו הדבר ברור. העובדה שדבר אסור מתחילה ברייתו מעידה על כך שהבהיה היא מצד העצם שבו, מצד שליליות החומר שבו, ולא מצד המקרה. הגדרנו שדין בריה שיק רק בדבר שאסור מצד המהות שבו. הדבר נכון בכל החיות הטהורות והטהמות, וכן לגבי הנשה. אך לכארה יש להקשות על סברה זו מאבר מן החיה שיש בו דין בריה, כפי שופיע בגמרא (חולין קב, ב), וכן נפסק כאן בשולחן ערוץ. ולכארה, אבר מן החיה הוא איסור שנובע מצד המקרה, מצד זה שהבהמה במקרה חייה בשעה שאני מנתק ממנה את האבר, ואין איסורו נובע מצד החומר שבו!

⁵ העדפתתי להשתמש במלה 'מקרה' ולא 'ביהורא', מפני שיש באיסורי אכילה דברים שאינם רק תואר, אלא נובעים ממהקרה ולא מהעצם, כגון: בשר בחלב.

אך נראה לי, שנייתן לתרץ קושייה זו לאור דברי הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (ה, א) :

מפי השמועה למדנו, שזה שנאמר בתורה: "לא תאכל הנפש עם הבשר"
(דברים יב, כג) - לאסור אשר שוחתך מן החי. ועלابر מן החי הוא אומר
לנח: "אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו" (בראשית ט, ז).

ניתן לומר, שאיסורابر מן החי אינו קשור לאבר שבו אלא **לנפש** שבו. כל האיסור אינו מצד אכילת הבשר אלא מצד אכילת הנפש עם הבשר, חומר שמקשור בנפש הוא שליל. אין זה דבר מקרי בהמה, שיש בה נפש, זהו כביכול שם שונה של בהמה: בהמה עם נפש ובהמו
בלי נפש. אכילת נפש בהמה היא דבר שלילי בהמותו. נפש זו מסתלקת מן בהמה רק
במוותה, וכאשר אוכליםابر מן החי אוכלים דבר שבמוותו הוא שלילי. لكن באבר מן החי
שייך דין בריה.

ד. דין בריה באיסורים מן הצומח

ראיינו בשולחן ערוך לעיל, שאחד הקriterיוונים לדין בריה הוא דבר שיש בו חיות, להוציא
דברים מן הצומח. כմודומני, שלאור החילוק שהילקנו לעיל, נוכל להבין מדוע לא שייך לדבר
על דין בריה בצומח לעניין איסורים. אמרנו שדין בריה שייך רק באיסור, שנובע מצד
העtems שבחפץ האסור. אם נעיין היטב נראה, שאין אף איסור בצומח, שנובע מצד המהות
של הצמח או הפרי. כל האיסורים הם איסורים שנובעים רק מהמרקחה ספרי: הוא

לא עשר עדין, הוא נתמא, הוא עדין לא הגע לשנתו הרביעית, הוא התערב בכלאים וכדומה. ונבחן את דברינו אלה.

מהם האיסורים השיכיים בצומח? אומר הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (י, א) :

כל איסורין שאמרנו חן במיini נפש חיה. ויש איסורין אחרים של תורה בזרע הארץ, והן : החדש וכלאי הכרם והערלה והטבל.

וויוען כאן ברדב"ז, שמציען שישנם איסורים נוספים, כגון : תרומה וביכורים וכדומה, אלא שהם איסורים רק לזרים. מובן, שככל האיסורים ששיכיים רק בזרים אינם נובעים מצד המהות השילilit של הפירות, אלא מצד המקרה שביהם, כי אחרת לא היו מותרים לכחניים, או לא היו תלויים בכך שיקידשו אותם. אם כן, נשארנו רק עם האיסורים שמנת הרמב"ם שהבאו לעיל : חדש, טבל, כלאים וערלה.

חדש וטבל הם בודאי איסורים שנובעים מצד המקרה שבפירות, שהרי אם הם היו נובעים מצד מהות השילilit, האיסור לא היה פוקע במעשה של האדם, בקריאת שם על הפירות או בעישורם. העובדה שהאיסור פוקע בצורה כלשהי, שאינה משנה את החומר, מהוות ראייה לכך שהאיסור אינו נובע מצד המהות השילilit שבפירות, אלא ממשחו חיצוני להם.

אם כן, נותרו שני איסורים שיש לעיין בהם, והם ערלה וכלאים. אך אם נעיין בהלכותיהם נראה, שגם בהם האיסור הוא מצד המקרה שביהם ולא מצד המהות השילilit. בערלה, לכואורה, יש מקום לומר שהאיסור הוא מצד המהות שבדבר, שהרי כל פרי שהוא בסור אסור. העובדה, שבשנה הרביעית האילן יהיה מותר, אינה נסתרת מכך שבמשך שלוש שנים כל פרי שיוציא מן האילן הוא ב מהותו שלילי. אך אם נעיין בהלכה נראה שלא כן הם פוי הדברים. אומר הרמב"ם בהלכות מעשר שני ונטע רביעי (י, ב) :

הנטע אילן מאכל, ודעתו עליו שייהי סיג לגינה, או שנטעו לקורות האילן
לא לפירותיו, הרי זה פטור מן הערלה.

אם כל פרי שיוציא מאילן מאכל בשלוש השנים הראשונות הוא אסור ב מהותו, כיצד ייתכן שהדבר יהיה תלוי בכוונתו של האדם כאשר הוא נטע את האילן? מכאן ראייה, שהאיסור הוא דבר ש'ימולבשי' על העץ ואינו דבר מהותי לו. וכן ניתן לראות זאת בספר דין שונאים באותו פרק.

גם בהלכות כלאים ניתן לראות שהאיסור אינו איסור מהותי, אלא איסור ה'ימולבשי' על הצמחים. אחד מהדינים היוסדיים בהלכות כלאים הוא, שאין הגפן והחתה נאסרים עד שהדבר יהיה בידיעת האדם וברצונו. כדי שיחול איסור כלאים, צריך שייהי 'קידוש'. ונביא הלכה בה רואים את התלות הזאת. אומר הרמב"ם בהלכות כלאים (ה, ח) :

אחד הנטע ואחד המקדים, כגון שראה כלאים צמחו בכרמו והנחים, הרי זה קדש. ואין אדם מקדש דבר שאינו שלו. לפיכך, המסקך גפנו על גבי תבואתו של חבירו - קדש גפנו ולא נתקדשה התבואה.

זהי דוגמה אחת מני רבות, בה ניתן לראות, שאיסור כלאים תלוי בדעתו של האדם. ואם האיסור היה נובע מצד המהות השילilit שבחומר, כיצד יוכל שחדבר יהא תלוי בדעתו של האדם, במחשבתו ובידיעתו? אלא מכאן וואים, שגם איסור כלאים הוא איסור שימושבאי על הצמח ואיןו נובע מהמהות השילilit שלו. אם כן, ראיינו שככל איסורי הצומח אינם איסורים בעצם, ולאור הגדרתנו מובן שלא شيء בהם דין בראיה.

ה. יישוב הקושייה על הרשב"א בברכות

לאור יסוד זה, ניתן לישב גם את השאלה שהקשינו על הרשב"א בفتיחה מהלכות ברכות. אמנם בכל האיסורים שבצומח לא שייך לדבר על דין בראיה, כי האיסורים אינם נובעים מצד המהות השילilit של הפרי או הצמח. אולם, ניתן למצוא מקומות בהם ישנה משמעות למוחות החומר שלהם, ומקום זה הוא בעניין ברכות. הרי הברכות תלויות במין הפרי - האם הוא ממש רימון ומוצרך ברכה "מעין שלש", או שהוא ממש לימון וברכתו "בורא נפשות" - זהה בוודאי שאלה שקשורה למוחות החומר של הפרי ולא למקרה שבו. על פי היסוד שהגדכנו בדיון בראיה, כל מקום שאנו דין דין, שיסודותיו מצד המוחות של החומר - שייך בו דין בראיה. נמצא שלענין נובע מצד המוחות של החומר, שייך לדבר על בראיה, ולכן סרה הקושייה על הרשב"א. הקשינו על הרשב"א, שהוא מדמה בין איסורים לברכות לעניין דין בראיה. אך ועוד שלענין ברכות הוא פוסק שישיך דין בראיה בצומח, ולכן יש לברך ברכה אחרונה על אכילת דבר שלם שפחות מכך, הרי לעניין איסורים פסק כרבנן שלא שייך דין בראיה בצומח! עתה הדברים בהירים: באיסורים, שיסודות האיסור אינם נובע מצד המוחות החומר שבפרי, לא שייך לדבר על בראיה, אבל בברכות - שיסודות הדיון נובע מצד המוחות החומר - שייך דין בראיה, וסירה התלונה על הרשב"א.

ו. יישוב קושיות רביעיבא איגר בתוספותיו למשנה במכות

אם נקבל את היסוד שקבענו, דין בראיה שייך רק באיסורים שנובעים ממוחות שלילית ולא מהמקורה, ניתן, כ邏輯י, לתרץ אחת מקושיותו רביעיבא איגר בתוספותיו על המשנה (מכות פרק ג, אות יד). רביעיבא איגר מביא את שיטת הפסוקים שבראייה היא רק דבר שהיה אסור מתחילה בראיה, ומסיבה זו באיסור נבילה לא שייך דין בראיה, והיא יכולה להתבטל בתערובת היתר (ראה בשולחן ערוך שהבאו לעיל סעיף ג). מקשה רביעיבא :

והא יש לומר דלענין ביטול מקרי בריה. דרבילה יש בו גם כן איסור דאיינו זבוח להרבה פוסקים, ולגבי איסור זה הוא מתחלת בריתנו, דמיד יש בו איסור דאיינו זבוח!

לדעת פוסקים רבים ישנו ברבילה גם לאו הבא מכלל עשה, שאסור לאכול דבר שאינו זבוח. אם כן, אומר רבי עקיבא אייגר, איסור זה הוא מתחילת בריתנו, ומדוע לא יהיה שיק בזבוח? אמנם, אין שיק לקלות על כך, משום שהוא מכלל עשה, אך לעניין ביטול בטעות שיק לומר דין בריה ולכך לא יכול להתבטל!
אך לפי דברינו לעיל מישבת הקושייה: רבי עקיבא אייגר הקשה, שככל רבילה גם באיסור של אינה זבוחה, ואיסור זה היה בה משחר בריתתה. לאור דברינו, דין בריה שיק רק בדבר שאיסורו נובע מהמהמות שבחפץ, אין מקום לקושייה זו, שהרי דבר שאינו זבוח הוא איסור הנובע מהמקרה שבו, שכרגע אינו זבוח, ואני דבר מהותי, ולפי זה סרה תלונתו של רבי עקיבא אייגר.